

APROPÓ

András Ferenc

VAKOND-MUNKA

A fordítás, a jelentés és a képek

A fordítás

A versfordításról zajlik a beszélgetés. A színhely Veszprém, a szűkebb téridő március 22-e, az itt megszervezett Vajdasági Napok rendezvénytársaság második napja, a házigazda intézmény a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kara. Anna Góreckát, a lengyelországi Literatura na Świecie irodalmi lap egyik szerkesztőjét, műfordítóját kérdezi a moderátor szerepét betöltő Ladányi István, aki nem pusztán az irodalomtudományi tanszék docense, hanem maga is költő-műfordító. A szélesebb téma a kortárs vajdasági magyar irodalom lengyel nyelvre történő átültetése, ami pedig egy még átfogóbb kulturális folyamat része: szólaljanak meg a kortárs magyarok a kortárs lengyel irodalom nyelvén. A Literatura na Świecie most ennek kínál teret, és ezt tette már korábban is. Lengyel nyelven jelenhetett meg a lap oldalain a kortársak közül Esterházy Péter, Rakovszky Zsuzsa, Spiró György, Závada Pál; egy erdélyi tematikus számban Bodor Ádám, Csiki László, Kányádi Sándor, Láng Zsolt, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Szócs Géza; egy posztmodern szellemű összeállításban Garaczi László, Krasznahorkai László, Németh Gábor, Parti Nagy Lajos. A kortársakat a régiók készítették elő 2002-ben: egy önálló Nyugat-számban jelentek meg fordítások Ady Endrétől, Babits Mihálytól, Csáth Gézától, Ignotustól, Juhász Gyulától, Kaffka Margittól, Karinthy Frigyesztől, Kosztolányitól, Krúdytól, Móricztól, Tóth Árpádtól. A 2006-os esztendő utolsó számában szintén magyar költők versei szerepeltek: Kassák Lajos, Lakner László, Gécz János, Tandori Dezső, Zalán Tibor. Most pedig a vajdasági magyar irodalom áll a fókuszban, a tervek szerint 2011 közepére elkészül a lengyel nyelvű válogatás, ben-

ne Domonkos Istvánnal, Gion Nándorral, Koncz Istvánnal, Tolnai Ottóval.

Anna Górecka úgy fogalmaz, hogy személyes útja a Vajdaságba Tolnai Ottó költészetén keresztül vezetett. A veszprémi beszélgetésen Tolnai is jelen van, nem szereplőként a pulpituson, hanem nézőként-hallgatóként, majd később megszólítottként is, az első sorban. Egy furcsa kifejezés kerül elő: „vakond-munka”. A fogalmat Górecka vezeti be Tolnai Ottó alkotói módszerét jellemezve, s a vakond-munka apropóján szoros rokonságot lát az író-költő és a fordító munkája közt. A furkáló kíváncsiság a motor, amely mindkettőjüket hajtja, lépésről-lépésre, spirális vonalban kibontva a mondanivalót, színről-színre engedve betekintést. Hová? Nos, ez az alapvető kérdés.

A vakond-perspektíva mindenesetre egyre szélesebb: először csak az egyes részletek közti összefüggések hálóját bontakozik ki, míg nem az úton haladás logikája egy világot közvetít, annak a világnak, akinek a kutató szemén keresztül mindazt látjuk, amibe ő vakondként beleütközik. Ily módon egyrészt a semmit látjuk, mert a vakond-tekintet nem kifelé, nem a külső dologra, hanem saját hatáira, a külsővel ütköző-érintkező felületre irányul. Másrészt viszont mégiscsak feltárul a kinti világ bizonyos körvonala, mert a vakond kirajzolódó útvonalából kiolvashatók azok a meghatározó hajtóerők, akadályok

és gátak, amelyeknek engedelmeskedve, amelyekhez igazodva éppen arra halad, amerre, s nem másfelé.

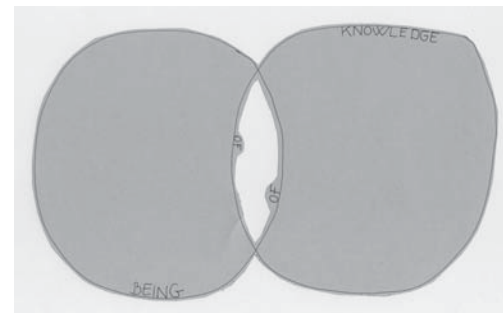
Anna Górecka szerint a vakond-módszer egyaránt jellemzi a szerzőt és a fordítót, itt azonban egy radikális különbség rejtőzik. Első pillantásra úgy tűnik, hogy ez nem a módszerből ered, hanem a módszernél mélyebben gyökerezik, olyan mélyen, ahová egy vakond is csak mélyfúrással juthat el, ha egyáltalán eljuthat. A szerzői és a fordítói munka közti különbség legmarkánsabban akkor mutatkozik meg, amikor a fordító nehézségekbe ütközik. Anna Górecka megállapítja, hogy például Ady Endre költészete úgyszólván lefordíthatatlan. A lengyelül felcsendülő Ady-költemények egyszerűen nem úgy szólnak, ahogy az eredetiek. Pedig a szerkesztőségben három kiváló költő is jelen van, s ők gyakran közösen, csapatmunkában dolgoznak, így készítve egy-egy versfordítást. A kérdés egyszerű: mi az, ami megvan az eredeti Adyban, de hiányzik a fordításból? Mi az, amit egy fordító képes ugyan érzékelni, de nem képes érzékeltetni? Világos, hogy itt elválik a szerző és a fordító vakond-járata. Ami a szerző vakond-munkájával megmutatható, az olykor a fordító vakond-munkájával megmutathatatlan.

A jelentés

Ne rohanjunk azonban ennyire előre a válasszal, legalább két okból. Egyrészt a „mi az?” kérdéssel egy régi dilemma kellős közepén találjuk magunkat, s óvatlanul előnyben részesíthetünk olyan típusú magyarázatokat, melyeket alaposabb megfontolás után korántsem vállalnánk. E dilemma a jelentés meghatározottságával kapcsolatos, ami a műfordítás vonatkozásában döntő jelentőségű. A félrefordítás vagy a rossz fordítás fogalma elválaszthatatlanul összefonódik a helyes értés fogalmával. A helyes értés egyfajta igazodási kényszert jelent, amely határt szab értelmezési önkényünknek; meghatározottságra utal, amely szerint az így-értés helyes, az ettől eltérő pedig téves. A „meghatározott” kifejezés csábítóan sugallja, hogy létezik valami meghatározó dolog odakint vagy odaát, szerzőtől, fordítótól függetlenül, amit a költő megragad, versbe foglal, s amit aztán a fordító átültet az egyik nyelvből a másikba. Mindezzel burkoltan elköteleződünk azon elméleti modell mellett, amely szerint a műalkotás tartalmaz valamiféle platonikus értelemben felfogott lényegit, amit

a költő kifejez, megmutat, s a fordító akkor végzi jól a munkáját, ha ugyanezt a lényegi elemet öltözteti az új nyelv köntösébe.

A helyzet tovább bonyolódhat, ha bevezetjük a jó vers, rossz vers fogalmát, pontosan azon az alapon, hogy a költőnek milyen mértékben sikerült kifejeznie azt, amit a mű velejének tartunk. Ingoványos terep. Úgy tűnik, csak két út áll előttünk, s végkimenetelük nem túlságosan biztató. Az egyik, hogy létezik valami független mondanivaló odakint, de akkor miben is áll ennek a léte? Honnan tudjuk egyáltalán, hogy van, ha épp nem tárul fel senki előtt? A másik, hogy a lényeg csak annyiban létezik, amennyiben kifejezhető, ám akkor minden a szerzőtől lesz olyan, amilyen? Az ő kifejező erejétől, képességétől, tehetségétől függ minden tartalom? No de honnan tudjuk, hogy jól fejezi ki a mondandót, ha nem tudjuk, mi is valójában a mondandó? Honnan tudjuk, hogy jól ragadja meg, ha rejtve marad, amit meg kellene ragadni? Vakvágánynak tűnik mindkét út.

A másik ok, amiért érdemes várni a válasszal, módszertani-gyakorlati ok. Az Anna Górecka és Ladányi István közt zajló beszélgetésben egy igen megvilágító aspektus bukkant fel. Górecka kitért arra a nehézségre, hogy az előbb említett fordítást végző költők közül egyik sem ismerte a magyar nyelvet. Aki viszont tudott magyarul, csak nyersfordítással szolgálhatott, merthogy nem volt költő. A fordítás munkafolyamata tehát két alapvető fázisból állt, a nyers- illetve a műfordításból. Górecka javaslata szerint a legjobb gyakorlati fordítási módszer ilyenkor az, ha a lengyelül tudó költő félrevonul a lengyel-magyar nyersfordítóval, és kifaggatja a vers összes apró részletéről. Hétköznapi nyelven, konyhanyelven, utcanyelven – bármilyen nyelven. Hadd tudjon meg mindent, amire szüksége van ahhoz, hogy a magyar vers végre megszólalhasson lengyelül.

Milyen módon érinti mindez a fenti dilemmát? Az a legszembe-tűnőbb, hogy amennyiben ez a módszer működik, annyiban a műfordítás nem nyelvi kérdés. Pontosabban nem nemzet-nyelvi kérdés. Ennek a módszernek az alapelve, hogy az illető vers lényege kifejezhető nem verses formában. Sőt még tovább mehetünk. E módszer alapelve szerint bármely nyelv hétköznapi szóhasználatával, vagyis a nyersfordítás nyelvén megfogalmazható, hogy egy versfordítás mennyiben hű az eredetihez, világosan kimutatható az az eltérés, amellyel a fordítás elmarad az eredetitől, vagy épp ellenkezőleg – s erre is akad példa –, meghaladja azt. A nyersfordítás átfogóan tartalmazza a verses lényegét abban az értelemben, hogy a műfordító számára érthetővé, hozzáférhetővé tesz mindent, aminek a birtokában sikeres munkát végezhet. A versfordításban közvetített tartalom szükségképpen kifejezhető kell hogy legyen bármely élő, hétköznapi nyelven.

Anna Górecka fordítási módszerének hátterében tehát a nyelv egy olyan modellje áll, amelyben a költészet nyelve nem lépheti át a köznyelv határait, mert ami ott nem bukkan fel, az értelemszerűen be sem kerülhet a műfordító látóterébe. Azonban az ösztönünk, a költészetről az iskolák falai közt kialakított képünk ennek mintha épp az ellenkezőjét sugallná. Mégiscsak a költők azok, akik a nyelv, a jelentés mélyebb rétegeibe hatolnak. Pontosan abban áll zsenialitásuk, különlegességük, hogy olyan nyelvi ösvényeken járnak, ahová nem juthat el akárki, főleg nem a hétköznapi emberek. Vajon lehetséges, hogy a fentieknek épp az ellenkezője az igaz? Lehetséges, hogy igenis létezik olyan mélyebb jelentés, amely nem transzformálható át a mindennapi nyelvbe, amely szükségképpen kívül esik a nyersfordítás keretein?

Jól látható, hogy a válaszunk tétje lényegesen nagyobb, mint egy fordítási módszer praktikus sikere vagy kudarca. Igenlő válasz esetén ugyanis nemcsak a fordítási módszer válik problematikusá, hanem kénytelenek leszünk elfogadni, hogy a vers nem szól akárkinek, hanem csakis azoknak a kiválasztottaknak, akik költői szemmel képesek látni, akik voltaképpen maguk is költők. Márpedig nem ez a helyzet, hiszen azok is érthetik a verset, akik írni nem tudják. Nemleges válasz esetén viszont szertefoszlik a költészet különleges, sajátos jellege: ha minden verses jelentés elmondható a hétköznapi nyelven, akkor miben áll egy költemény megkülönböztető jegye? Minek a sok formai szabály, szigorúan átgondolt, pontos szóhasználat, ha a vers semmivel sem mond többet néhány prózában előadott kijelentő mon-

datnál? Nem kétséges, hogy a tisztább kép érdekében a jelentés meghatározottságáról szóló felfogás egy árnyaltabb változatára lesz szükségünk.

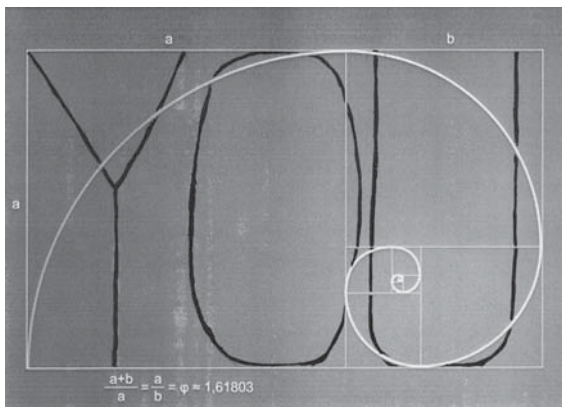
A képek

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Műszaki Pedagógia Tanszékén 2009 ősze óta működik a Képi Tanulás Műhelye (Visual Learning Lab – VLL). A Benedek András vezette intézmény Nyíri Kristóf filozófus nevével és aktív közreműködésével jegyzi a programot. A műhely küldetésnyilatkozatában a következő olvasható: „Célunk a vizuális technológiák – a kép, a film, a videó és az interaktív digitális médiumok – használatának előmozdítása, és a vizuális tanulás valamennyi mozzanatára vonatkozó magas színvonalú kutatás folytatása.” Az alapítók szándéka a kép, a szó és a jelentés vonatkozásában nem más, mint hogy a jelentés szavakra épülő, verbális dimenziója mellett a képi jelentés-szerep nagyobb hangsúlyt kapjon: „Az ember, természeténél fogva, egyaránt gondolkodik szavakban és képekben. Ám a neveléstudomány mostanáig túlnyomórészt a tanítás és tanulás verbális dimenzióira összpontosított. [...] Mai hálózott, digitális környezetünkben azonban a képek könnyen hozzáférhetőek, és éppoly könnyen kezelhetőek, mint a leírt szavak.”

A tanszéken a műhelytagok számára havonta szerveznek összejevetelt. A 2011. február 3-i találkozón Horányi Özséb tartott előadást *Tebetiünk-e állításokat képekkel?* címmel. Összefoglalójában Horányi professzor a következőképpen fogalmazott: „A diszkusszió annak a problémának a megválaszolásához kíván néhány észrevétellel hozzájárulni, hogy ha tehetők is állítások képekkel, miféle állítások tehetők és mifélek nem. Ha valamely állítás megtehető nyelvi eszközökkel, akkor megtehető-e képekkel is? Ha megtehető képekkel és nem tehető meg nyelvekkel, akkor ez miért van így? És ha fordított a helyzet, akkor pedig az miért van úgy?” Vajon milyen tanulságot szűrhetünk le a versfordításra vonatkozóan a képi állítások lehetőségének vizsgálatából?

A párhuzam igen markánsan megmutatkozik, ha figyelmünket a képekkel tett állítások egyik, talán legkomolyabb kihívására irányítjuk. Ez a kihívás tömören így foglalható össze: egy kép önmagában (legyen az rajz, fotó, festmény vagy bármi más) túlságosan tág teret, túlságosan sok lehetőséget biztosít az értelmezés, a jelentéstulajdo-

nítás számára – jóval tágabbat és többet, mint egy állítás. Az „esik az eső” verbális kijelentés meglehetősen egyértelmű jelentéssel bír, annak ellenére, hogy még egy ilyen egyszerű mondatot is számtalan módon félre lehet érteni. Hogyan helyettesíthetjük ezt a szóbeli állítást képpel? Egy csapadékos természetfotó ugyanezt fejezi ki? Vagy inkább ezeket: „ős van”, „vége az aszálynak”, „járhatatlanok a földutak”? Mint említettem, a szóbeli állítás is félreérthető, ám az újabb és újabb értelmező állítások szűkítik a jelentéstulajdonítás terét: „– Esik az eső.” „– Úgy érted, ma sem megyünk kirándulni?” „– Dehogyan, úgy értem, hogy ennek megfelelően öltözz.” Ezzel szemben a képi jelentés lehetőségeinek számát a további, értelmezőnek szánt képek felmutatása nemhogy nem csökkenti, de hatványozza.

A kulcsfontosságú mozzanat, ahol a versfordítás illetve a kép mint állítás problémaköre szervesen kapcsolódik, a jelentéstulajdonítás aktsusa. A helyes jelentéstulajdonítás voltaképpen nem más, mint összhang. Ennek az összhangnak az eredménye a megértés: akkor értjük meg a képpel tett állítást, ha a számtalan lehetséges jelentés közül azt tulajdonítjuk neki, amit az állítást tevő tulajdonított. Minden más esetben nem meg-, hanem félreértésről beszélhetünk. A két szándék – a közlési és a megértési – találkozására szükségeszerű követelménye, meghatározója a helyes értésnek. Mindebből pedig az következik, hogy amiképp sem egy állításnak, sem egy képnek nincs önmagában, vagyis közlési szándék nélkül jelentése, úgy egy vers sem érthető meg, ha nem vagyunk képesek azonosulni az írói szándékkal, azzal a vágygyal, akaratval, intencióval, amit a szerző a versébe foglalt.

A rossz fordítás esetén a fordító valójában nem a verset nem érti, hanem a költőt. A fordító elsőrendű feladata nem a szépség, a jóság, a szenvedély vagy más magasrendű eszme megragadása, hanem a verset író ember élethelyzetének, sorsának, konkrét szituációjának a megértése. Nem a platonikus ideák világa a cél, hanem a lehető legteljesebben meg kell merítkezni az eredeti, költői életszituációban, bele kell bújni a szerző gúnyájába. Úgy vélem, itt rejtőzik a titka az Anna Górecka javasolta fordítási módszer hatékonyságának. A nyersfordítást végző, mindkét nyelvet ismerő fordítóval nem pusztán a szavakmondatok nyelvi jelentéséről fog beszélgetni egy sikeres műfordító, hanem a költő világról, magáról az emberről, aki ott és akkor ilyen és ilyen szavakat-mondatokat írt le. Ez a fajta megértés nem nyelvtudást, hanem emberi érzékenységet, empátiát, beleélő képességet igényel. Ebben az azonosulási igényben fejeződik ki leginkább a költői és a fordítói vakond-munka hasonlósága. A fordítónak meg kell ismernie a költő örömeit, harcait, vívódásait, be kell járnia a szerző küzdelmesen-bravúrosan fúrt alagútjait, de ezzel munkájának még csak a feléig jutott. A megismerés, a megértés birtokában az új idők, az új közönség számára egy másik, hasonlóképp küzdelmesen bravúros lyukat kell fúrnia, majd feltárnia. Ezen a módon tudja közvetíteni saját kora, saját nyelvi-kulturális közössége számára azokat a költői jelentéseket, melyeket az eredeti vers tartalmaz az eredendő költői szándékok alapján.

Apropó Vajdasági napok (Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém, 2011. március 21–24.); Visual Learning Lab – a Képi Tanulás Műhelye (a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Műszaki Pedagógia Tansekének tudományos programsorozata)

Cikkünket Khoór Lilla munkáival illusztráltuk

(A szerző filozófiatörténész, a Pannon Egyetem oktatója)